

**Sergiu Matveev, PROCESELE ETNO-CULTURALE
DIN SPAȚIUL CARPATO-NISTREAN ÎN SECOLELE II-XIV.
ISTORIOGRAFIA SOVIETICĂ**

Chișinău: Pontos, 2009, 230 pag. text + 5 tabele

Necesitatea unei lucrări în care să fie analizate sintetic, echilibrat și echidistant cercetările din domeniul socio-umanistic, inclusiv fenomenele și procesele de constituire a etnicității în perioada Evului Mediu timpuriu, se impunea cu stringență de mai mult timp. Schimbările din ultimii ani din Europa de Est și Sud-Est, creșterea interesului față de studiile asupra vieții sociale, au permis apariția unor semne vădite de modificare a opticii conceptuale și în literatura istorică și arheologică din Republica Moldova. Apariția unor puncte de vedere care să nu fie absolut identice cu cele din oficiu confirmă cele spuse de noi și dau speranța unei redresări calitative în domeniul cercetărilor științifice. S-a dovedit că modificările discursului științific de multe ori au necesitat și mai necesită un anumit angajament civic pentru revizuirea conceptelor cu tentă politică și abordarea problemelor doar din perspectiva analizei imparțiale a documentului istoric, reconstituirea obiectivă a cadrului istoric local, regional și general pornind de la realitățile documentate în sursele scrise sau arheologice, cu utilizarea amplă a pluridisciplinarității.

Lucrarea monografică a lui Sergiu Matveev se înscrie în seria de investigații pe care cercetătorii de la Chișinău le efectuează în vederea reconstituirii obiective și imparțiale a vieții social-economice și politice a românilor din spațiul circumcarpatic în general și cel est-carpatic în particular și, totodată, de apreciere critică a metodelor și metodologiilor utilizate, de analiză a altor factori, obiectivi sau subiectivi, care au influențat, direct sau indirect, cercetarea științifică în anumite intervale de timp.

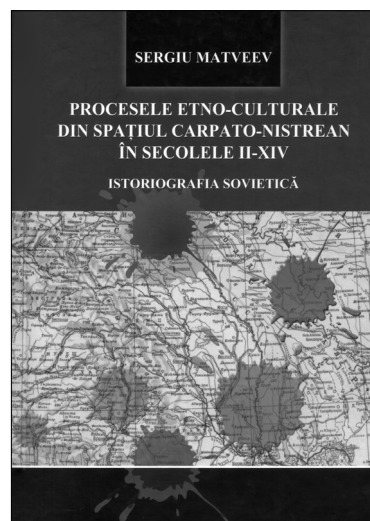
Apreciind că a sosit timpul unei asemenea analize critice de ansamblu, dar totodată și de sinteză, Sergiu Matveev și-a construit lucrarea sub semnul imparțialității, al studiului meticolos al cauzelor care au dus la înrădăcinarea în mediile academice din perioada sovietică, iar prin ele, după cum menționează autorul, și „în conștiința colectivă” (p. 10) a unor viziuni de multe ori rupte de realitățile științifice, sau chiar distorsionate metodo-

logic, privind originea etnicității, constituirea etnosului în general sau a unor etnii concrete, în particular. Drept areal geografic și temporal autorul și-a ales pentru investigație demersul istoriografic din cercetările sovietice postbelice

privind spațiul est-carpatic din primele secole ale erei noastre și până la constituirea statului medieval moldovenesc.

Pentru a înțelege corect cauzele obiective ale genezei, derulării și finalității proceselor supuse investigației (procesele etno-culturale), dar și cadrul politic și ideologic în care aveau loc cercetările asupra lor, Sergiu Matveev a trebuit să-și premergă cercetările cu microstudii privind cunoașterea problemei în perioadele anterioare.

Astfel, perioada secolului al XIX-lea - prima jumătate a secolului al XX-lea este cadrul temporal când au fost elaborate istoriile naționale ale majorității popoarelor europene. Aceste reconstituiri au fost efectuate cu prioritate prin prisma informațiilor din izvoarele narative și lingvistice, completate, de la caz la caz, cu cele epigrafice, numismatice, etnografice etc. Puținătatea acestora, caracterul lacunar și deseori controversat al surselor scrise, narative și diplomatice, a făcut ca după cea de-a doua conflagrație mondială să crească în mod cu totul deosebit importanța și interesul față de sursele arheologice. Este perioada când investigațiile arheologice au luat o amploare impresionantă. Acestea de la urmă au demonstrat că materialele din acest facies al științelor istorice sunt, de cele mai multe ori, unicele surse care pot furniza date importante despre viața comunități-

lor umane din anumite perioade și care pot fi surse extrem de valoroase pentru completarea hiaturilor rezultate de analiza documentelor scrise.

Acumularea de noi și valoroase surse documentare arheologice au demonstrat potențialul quasi-inepuizabil al acestora, a permis clarificarea aspectelor istorice care anterior era imposibil de precizat. Chiar dacă de multe ori, în diferite situații, interpretarea vestigiilor arheologice mai comportă mari dificultăți, iar pe alocuri persistă incongruențe între realitățile arheologice și informațiile documentelor scrise, ele și-au demonstrat cu prisosință demersul de autentice documente istorice. Dificultățile menționate sunt proprii nu doar acestei categorii de vestigii și pot fi surmontate treptat, pe măsura acumulării continui de materiale documentare arheologice.

Această scurtă aserțiune în aprecierea valorii și calității documentului arheologic în calitate de sursă istorică absolut necesară la reconstituirea istorice vine să ne ajute a înțelege că altele sunt cauzele care au dus la degradarea nivelului de interpretare științifică a *etnicității* în diferite literaturi și în primul rând în literatura sovietică de specialitate, dar și turnura pe care a luat-o incongruența punctelor de vedere privind originea populației băștinașe, a volohilor/vlahilor, a romanicilor din spațiul est-carpatic și pruto-nistrean în perioada Evului Mediu timpuriu. Recent s-a dovedit, inclusiv prin lucrarea recenzată de noi, iar pentru unii cercetători era foarte clar și anterior, că teoriile vehiculate, silogismele multiplicat și opusurile politizate aveau la bază, de cele mai multe ori, nu argumentul științific, nu demonstrația meticuloasă, nu analiza materialelor documentare, ci dezideratele de ordin politic ce corespundeau ideilor/pornirilor de asimilare a tuturor populațiilor non-ruse într-o entitate supra-națională – națiunea sovietică, dar și anumite scheme generale (numite de S. Matveev „matrițe standard de cercetare” - p. 11), impuse din oficiu pentru a fi completate cu materiale locale.

Pornind de la conceptul sovietic al etnicității, a fost evidențiat un anumit sistem ierarhic de identități etnice în care statul și frontiera unui grup etnic se legitimau prin formarea unor unități administrative – republici unionale, republici autonome etc. Astfel, de exemplu, categoriile etnice evidențiate de Iulian Bromlei – trib, poporație, popor, națiune justificau într-un fel rangul statal

al așa-numitor „naționalități titulare”, ce dădeau nume republicilor sovietice (Бромлей 1973, 129; Бромлей 1987, 40-44). Prin afirmarea caracterului imuabil al etnicității născute prin etnogeneză se sugera că grupurile etnice în formarea lor nu au fost influențate de cadrul social și politic al diferitelor etape istorice, necesitând în acest fel doar *descriere* și nu *explicație* a fenomenelor care au dus la apariția lor (Curta 2002, 8-9).

Pe de altă parte, aspectele privind etnicitatea, ciocnindu-se de imixtiunea politicului, au implicat și confruntări pe plan științific, în special în spații și regiuni în care în epoca modernă au avut loc reorganizări ale granițelor naționale, afectând astfel câmpul istoriografiei maghiare, austriece, rusești, ucrainene, rusești, românești, bulgare etc. (Spinei 1997, 4). Tendința de a trata identitatea etnică drept un aspect colateral al etnicității, asemeni altor forme ale conștiinței, a făcut ca ea (identitatea etnică) să fie înțeleasă ca o derivată a unor factori obiectivi (Postică 1997, 5-6).

Conceptul etnicității, formele și variabilele pe care acest concept l-a luat în perioada sovietică, stă la baza prezentei lucrări monografice, pe care o recenzăm. Structura studiului, în forma în care a fost organizată de autor, cuprinde laturile esențiale ale problematicii supuse cercetării. Materialul analizat este compartimentat în trei capitole. Acestea sunt precedate de un *Cuvânt-înainte* al conducătorului științific al doctorandului dr. hab. Ion Eremia (lucrarea prezentând o variantă ușor modificată structural a tezei de doctorat), o scurtă prefață a autorului cu mulțumirile de rigoare celor care au contribuit prin sprijin moral și consultanță la elaborarea studiului, apoi o consistentă *Introducere* urmate de o *Încheiere* sintetică și cuprinzătoare, un *Rezumat* extins în limba engleză, *Abrevieri*, *Bibliografia*, *Transliterarea numelor*, *Anexele* formate din cinci tabele și *Indicele de nume*.

În *Introducere* autorul atrage atenția că de cele mai multe ori în istoriografia vremii se pune accentul pe problema *unde* s-a format poporul, și nu *cum* a apărut acesta. Astfel, după anexarea Bucovinei de către Austria în 1775 și a Basarabiei de către Rusia în 1812, s-au depus eforturi deosebite pentru a demonstra că elementul slav din spațiul est-carpatic a fost anterior celui românesc. Mai mult ca atât, se încerca să se impună ideea că locul de etnogeneză a slavilor este în această regiune.

Reorganizarea frontierelor de după Primul Război Mondial și revoluția rusă, includerea Basarabiei în componența statului român, a determinat istoriografia marxistă din perioada interbelică să lanseze teoria despre deosebirea tranșantă dintre moldovenii și românii (Сергиевский 1936).

Este necesar să menționăm că o lucrare istoriografică a necesitat temeinice cunoștințe teoretice în special privind evoluția conceptului de *etnicitate*, a înțelegerii noțiunii de *ethnos*. Sunt evidențiate cele trei teorii principale (denumite de autor *directii*) privind evoluția etnosului: *esențialistă* (primordialistă); *constructivistă* și *instrumentalistă*. Autorul abordează aici și mult disputata controversă privind interpretarea etnică a culturilor arheologice. S. Matveev menționează că „este important de stabilit dacă conținutul etnosului este identic cu cel al unor culturi arheologice” (p. 34). Autorul se dovedește un bun cunoscător nu doar al istoriografiei sovietice, dar și al celei occidentale care abordează probleme de etnos, etnicitate, corelarea etnos – cultura arheologică etc.

Atragem atenția asupra valorii aplicative a lucrării, care este una promițătoare și va fi, se pare, una importantă atât în ceea ce privește conturarea unor noi și prolifere direcții de cercetare, cât și pentru depistarea de noi posibilități teoretice de interpretare a etnicității. Apariția unei noi generații de istorici, evoluția conceptelor moderne asupra proceselor istorice, nu trebuie să scape din vedere acest important interval de timp al istoriografiei care, pe lângă marile probleme pe care le-a creat, a adus și importante clarificări ale stadiului de dezvoltare a științelor socio-umane, inclusiv a istoriei și arheologiei.

În capitolul *Capitolul I, Contribuții arheologice la studierea proceselor etno-culturale*, dl Sergiu Matveev analizează cu multă atenție contribuțiile aduse de cercetările arheologice în vederea cunoașterii proceselor etno-culturale de profunzime în spațiul carpato-nistean care, vom vedea, au jucat un rol important la completarea hiatusurilor fondului de surse istorice, contribuind și la abordarea problemelor din câmpul proceselor etno-culturale. În baza unor investigații de suprafață istoriografia rusă și sovietică de după cea de-a două conflagrație mondială a încercat de a fundamenta primatul culturilor slave în spațiul carpato-dunărean în perioada Evului Mediu timpuriu și lipsa elementelor romanice. Pentru aceasta a

fost enunțată aserțiunea lipsei în acest spațiu a unor populații sedentare locale în anumite intervale istorice, în special în perioadele romană, post-romană dar și în cea medievală timpurie. În acest fel se creau hiatusuri demografice artificiale în zonele de interes geostrategic contemporan care urmau a fi umplute de populațiile slave în mișcare, cărora li se acorda rolul primului venit. Autorul evidențiază două perioade distincte din punct de vedere calitativ și cantitativ ale cercetărilor arheologice sovietice: sfârșitul anilor '40 - începutul anilor '60 ai secolului XX și mijlocul anilor '60 - sfârșitul anilor '80 ai aceluiași secol.

Important este să atragem atenția că autorul a analizat reflectarea proceselor etno-genetice și interpretarea lor în istoriografia sovietică respectând periodizarea generală a istoriei antice târzii și a celei din Evul Mediu timpuriu, așa cum erau ele abordate de istoriografia vremii. Astfel, pentru perioada secolelor II-V p. Chr. se constată că numita cultură Sântana de Mureș-Černjachov (așa o denumește autorul, ea fiind recunoscută în istoriografia sovietică drept cultura Černjachov), are o puternică țesătură germanică, dar a fost atribuită, inițial slavilor. Doar mai târziu, în urma unor îndelungate dispute științifice, a fost recunoscut caracterul polietnic al acesteia (p. 39), unde goșii reprezentau componenta dominantă din punct de vedere politic. Un aspect distinctiv al acestei culturi este puternica influență a culturii romane sau provincial romane. Sunt analizate, printre altele, opiniile unuia dintre cei mai consecvenți și obiectivi cercetători ai fenomenului romanizării, Em. A. Rikman. Acesta a văzut momentul de vârf al romanizării în predominarea totală a limbii latine vulgare în sânul populației locale.

Mereu atrași de probleme cum ar fi aprecierea rolului primordial al slavilor în viața social-economică și politică a spațiului carpato-balcanic și est-carpatic, cercetătorii sovietici nu au reușit să definitiveze prin demonstrații clare esența și formele de romanizare în contextul așa-numitei teorii a celor două popoare romanice, români și moldoveni, vehiculată încă din perioada interbelică.

Este interesantă supoziția autorului privind faptul că până la schisma din 1054 religia creștină promova limba latină vulgară, iar după această dată – pe cea slavă veche. Această ipoteză a mai fost analizată, enunțând și anumite rezerve, însă materialul documentar, cu excepția celui lingvis-

tic, este insuficient de consistent pentru a demonstra fenomenul.

Analiza perioadei care urmează, a secolelor V-IX p. Chr. (de ce nu VI-IX - ?), a necesitat o cunoaștere bună a literaturii de specialitate editată nu doar la noi, ci și a celei ucrainene, ruse, și chiar poloneze și cehe. S. Matveev atrage atenția asupra tendențiozității și caracterului determinat politic al interpretării vestigiilor arheologice. Spre exemplu, deja prin denumirile expedițiilor arheologice care se organizau în RSSM în anii '50-80 ai secolului XX, ca „славянская”, „древнерусская” sau „славяно-молдавская”, se impruneau tipare etnice slave materialelor arheologice încă nedescoperite sau insuficient cercetate, neanalizate în condiții de laborator, fără a fi coroborate cu alte materiale din câmpul cercetărilor socio-umane.

Atragem atenția asupra consistentului compartiment în care sunt analizate materialele documentare scrise. Autorul observă cu multă ingeniozitate că, chiar dacă mereu se vorbea despre marea influență benefică a slavilor asupra romanilor orientali, a vlahilor/volohilor, exprimată prin prezența cuvintelor de origine respectivă în limba română, despre perpetuarea obstinantă a ideilor privind mirifica și eterna prietenie moldo-ruso-ucraineană, totuși, în realitate, la nivelul cercetărilor arheologice, al reconstituirilor și concluziilor istorice, coabitarea era mereu repudiată, în primul rând prin negarea vehementă sau neadmiterea posibilităților celor mai elementare ca romanicii să locuiască în spațiul est-carpatic anterior începutului mileniului al II-lea p. Chr. și, pe de altă parte, prin privarea populației romanice de dreptul de a avea propria cultură materială în perioada secolelor VI-IX d. Chr.

În toată perioada sovietică nu a fost posibilă identificarea unor situri a căror cultură materială să aparțină populației romanice. Toate complexele arheologice și cultura materială a populației/populațiilor medievale timpurii din spațiul carpato-nistran, au fost atribuite de către cercetătorii sovietici în exclusivitate slavilor. De aici și ipoteza că romanicii ar fi fost păstori itineranți, transumanți, lipsiți de așezări stabile, care nu pot identificați în procesul cercetărilor arheologice.

Dacă apartenența etnică a culturilor arheologice din perioada secolelor VI-IX d. Chr. la spațiul est-carpatic cercetat pentru istoriografia sovietică era una foarte clară, zona fiind dominată, după

cum susțin ei, de slavii agricultori care „au atins un nivel de dezvoltare strălucit” „блестящий расцвет” (Федоров 1975), pentru perioada de la sfârșitul mileniului I p. Chr. și începutul celui următor, când situația politică și demografică devine complexă, în special în legătură cu pătrunderea în regiune a unor comunități de migratori, lucrurile nu mai sunt atât de evidente. Cu toate acestea, complexele arheologice de la cumpăna mileniilor și toată regiunea pruto-nistrieana este divizată, cu lejeritate, între primul Țarat Bulgar pentru sudul spațiului, și principatele vechi rusești care ar fi înglobat partea de nord a hinterlandului prin secolul al X-lea. Aici vechii ruși ar fi reprezentați de monumentele de tip Alcedar-Echimăuți, în nord-est (secolele X-XI), urmate de așa-ziii izgoi halicieni, care ar fi lăsat monumentele de tip Brănești-Lencăuți (secolele XII-XIII).

Este necesar să facem autorului o observație. Slavii de sud, în accepția unor istoriografi sovietici și bulgari, nu ar fi fost veniți în regiune, ci spațiul pruto-nistrian ar fi fost înglobat în hotarele politice ale primului Țarat Bulgar și Statului Vechi Rus. Fără a lua în considerație criticile aduse conceptului „oală = popor”, corelarea diferitor categorii de ceramică era echivalată direct cu raportul dintre componentele etnice prezente în regiune. În acest fel, conform istoriografiei sovietice, materialele arheologice descoperite puteau fi dacă nu vechi slave, atunci cel puțin nomade, numai nu puteau aparține romanilor orientali.

Capitolul al II-lea, *Etnogeneza – problemă interdisciplinară și controversată*, analizează în câteva compartimente care sunt absolut necesare pentru reconstituirile etnice – studiile etnofolclorice, lingvistice și paleoantropologice – așa cum au fost ele reiterate în istoriografia din perioada sovietică.

Cercetările etnografice, consideră autorul, urmau în istoriografia sovietică aceleași deziderate ca și cele arheologice, aflându-se sub incidența politicii. Deopotrivă cu studierea rădăcinilor folclorului, tradițiilor și obiceiurilor moldovenilor, era abordată problema definirii noțiunii de etnos. Concepția privind originea etnică a moldovenilor, în calitate de entitate deosebită de cea română, cum era abordată de etnografia sovietică, nu se deosebea de cea vehiculată în literatura arheologică, iar reconstituirile erau cvasi-identice. Prin

aceasta se explică faptul că printre comunitățile care locuiau în secolele XII-XIII în spațiul dintre Prut și Nistru istoriografia oficială nu regăsea populația romanică.

Cea mai vehiculată ipoteză înaintată de istoriografia sovietică privind deosebirea dintre moldovenii și români nu era altceva decât un silogism, iar populația slavă și veche rusească este utilizată în calitate de „diluant” etnic. Astfel conform metodologiilor utilizate, contactele tracilor romanizați cu slavii de sud au dus la apariția vlahilor, iar coabitarea acestora cu slavii de răsărit a dus la apariția volohilor. În final, la ultima etapă a fermentărilor etnice, ca rezultat al contactelor volohilor cu vechii ruși au apărut moldovenii în calitate de element etnic distinct.

Pe de altă parte, în perioada sovietică lingviștii sunt nevoiți să utilizeze noțiuni terminologice din diferite domenii de activitate pentru a demonstra influențe, contacte și interferențe ale comunităților umane, inclusiv în aspect etnic. S-au încercat speculații, așa cum observă și autorul studiului, pentru a demonstra că terminologia din limba română, legată de creșterea animalelor, ar fi în cea mai mare parte de origine latină, iar cea legată de cultura plantelor și lucrul pământului ar fi de origine slavă, de unde și concluziile respective. În acest fel romanicii au fost transformați în nomazi care nu pot avea așezări stabile și, evident, cultură materială, iar slavii aflați în trecere spre Balcani, au fost făcuți agricultori cu așezări stabile și de durată.

Concluziile lui S. Matveev la acest compartiment sunt univoce: „investigațiile lingviștilor sovietici au urmărit scopul de a dovedi existența limbii moldovenești, distincte de limba română”. În opinia autorului, „la momentul interacțiunii în regiunea carpato-nistreană a triburilor slavilor de răsărit cu romanicii de est, limba celor din urmă era deja formată” (p. 106).

Am mai menționat deja că cercetătorii ruși, în special cei din perioada sovietică, de regulă obiectivi în studierea perioadelor preistorice și a comunităților mai îndepărtate, cu rezultate de notorietate, cu studii fundamentale de excepție, cu concluzii cuprinzătoare și pertinente, manifestă un deosebit subiectivism, devin creduli și romantici când evocă epoci, perioade și regiuni de interes politic contemporan sau când analizează vechimea neamului din care se trag (Tentiuc 1996, 206). Cer-

cetarea lui S. Matveev demonstrează aceasta cu lux de amănunte reușind să sistematizeze majoritatea absolută a studiilor publicate în perioada postbelică referitoare la procesele etno-culturale din spațiul est-carpatic, pe care le analizează obiectiv.

Capitolul al III-lea *Probleme controversate în studiile etno-culturale din secolele II-XIV* își propune să analizeze problema romanizării și răspândirii creștinismului, a originii și conținutului numelui vlah, și aspectele ce țin de transformarea unor probleme științifice în giruete politice, așa cum apar ele în multe lucrări din perioada sovietică.

În *Încheiere* sunt formulate concluziile la care autorul ajunge în urma analizelor exhaustive și, ceea ce este foarte important, sunt aduse un șir de recomandări absolut utile pentru a depăși starea de lucruri în istoriografia contemporană privind concretizarea conceptelor teoretice ale etnicității, care este bulversată, lipsită de unitate de vedere, dar și a celor despre originea românilor în perioada medievală timpurie. Autorul atrage atenția că cercetătorii sovietici ai problemelor aflate în discuție, înțelegând perfect faptul că este imposibil de a cerceta fenomenele și procesele dinamicii populației de până la constituirea granițelor statelor moderne, în hotarul acestora, extind câmpul de activitate de la spațiul pruto-nistrean al RSSM la cel carpato-nistrean, care reprezintă o entitate geografică distinctă, însă nu deosebită, în peisajul spațiului circumcarpatic.

Important este să subliniem că autorul nu doar analizează cu multă imparțialitate punctele de vedere ale autorilor sovietici ci, atunci când apare necesitatea, își exprimă propriul punct de vedere, încearcă să propună soluții pentru a dezlega anumite probleme de mare complexitate, aducând argumente documentare.

Lucrarea lui Sergiu Matveev este dovada efortului depus pentru realizarea unei sinteze ample și complete privind reflectarea proceselor etno-genetice din perioada evului mediu timpuriu în istoriografia sovietică. Autorul demonstrează cunoașterea bună a surselor istoriografice, dar și a proceselor etnice, a perioadelor istorice în discuție, pe care le analizează cu multă acribie. Perspectiva autorului este una critică, uneori chiar excesivă, probabil din dorința de a produce un „efect terapeutic”. În lucrare este utilizat un sistem complex de metode

și principii, proprii cercetărilor istoriografice și teoretice: istorică, logică, comparată, cantitativă, cronologică, retrospectivă, concret-istorică, comparativ-istorică.

Structura lucrării acoperă prin capitolele și subcapitolele evidențiate totalitatea câmpului cercetării unui domeniu complex. Utilitatea unui asemenea studiu este neîndoieabilă pentru întreaga istori-

ografie aflată în situația de a regândi problemele în cauză. Rostul lucrării este deopotrivă științific, didactic și moral.

În concluzie, vom constata că lucrarea domnului Sergiu Matveev prezintă un studiu științific valoros și conține rezolvarea științifică a unei probleme actuale a istoriei medievale din spațiul carpa-

to-nistrean.

Bibliografie

Curta 2002: F. Curta, Considerații privind conceptul de caracter etnic (etnicitate) în arheologia contemporană. *Arheologia Medievală IV* (Cluj-Napoca 2002), 5-25.

Postică 1997: Gh. Postică, Interpretări etnice asupra monumentelor arheologice medievale timpurii din nordul Bucovinei în istoriografia sovietică. *Destin românesc IV*, 14, 1997, 2 (Chișinău-București 1997), 3-7.

Spinei 1997: V. Spinei, Coordonate ale problemei formării poporului român. *Destin românesc IV*, 15, 1997, 3 (Chișinău-București 1997), 3-20. Republicat cu completări în: V. Spinei, *Universa Valachica. Românii în contextul politic internațional de la începutul mileniului al II-lea* (Chișinău: Cartdidact 2006), 21-56.

Tentiuc 1996: I. Tentiuc, Populația din Moldova Centrală în secolele XI-XIII (Iași 1996).

Tentiuc 2005: I. Tentiuc, Aspecte istoriografice privind ritul și ritualul funerar medieval timpuriu din spațiul Pruto-Nistrean. *Tyragetia XIV*, 2005, 96-100.

Бромлей 1973: Ю.В. Бромлей, Этнос и этнография (Москва 1973).

Бромлей 1987: Ю.В. Бромлей, Этносоциальные процессы: теория, история, современность (Москва 1987).

Сергиевский 1936: М.В. Сергиевский, Молдавские этюды (Москва-Ленинград 1936).

7.04.2010

Dr. Ion Tentiuc, Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chișinău, Republica Moldova, e-mail: ion_tentiuc@yahoo.com